

„Kedves szerkesztő kisasszony”
Kísérlet egy ismeretlen Kosztolányi levél megfejtésére

Amikor Réz Pál¹ egy évtizede sajtó alá rendezte Kosztolányi Dezső levelezését, a *Jegyzetekben* úgy fogalmazott, hogy a kötet első kísérlet *a szerző által írt összes fennmaradt és hozzáférhető levél* gyűjteményeként. A több mint ezer oldalas mű összeállításához felhasználta a korábban megjelent levelezésgyűjteményeket,² és azokat a leveleket, melyek folyóiratokban³ már közlésre kerültek. De e másodközlések az általa szerkesztett munkának csak mintegy kétharmadát tették ki, a fennmaradó rész saját gyűjtése volt⁴. Feltételezte azonban, hogy elsősorban magántulajdonban, de esetleg kézirat- és levéltárakban is, lappanghat még néhány levél. A kötetet méltató Szegedy-Maszák Mihály⁵ osztotta a szerkesztő ebbéli gyanúját, azzal az indoklással, hogy nem biztos, hogy a kiadó által a sajtóban közölt felhívásokról, mindenki idejében tudomást szerzett, akinek a gyűjteményében lehetnek kéziratok. Vélte ezt annál inkább, mert neki magának is van két Kosztolányi-levele,⁶ melyek azért nem szerepelhetnek a kötetben, mert hosszabb külföldi tartózkodásai miatt nem értesült a kiadás előkészületeiről. Az elmúlt tíz évben azonban – a várakozások ellenére – nem publikáltak lappangó Kosztolányi-levelet.

A Magyar Országos Levéltárban a gyűjtemény P 999-es fondja iratanyagának rendezése folyamán nemrég előkerült egy eddig ismeretlen Kosztolányi-levél, melyre a feldolgozást végző levéltáros⁷ hívta fel figyelmünket.⁸ A levél 17×13 cm-es fehér színű levélpapírra, zöld tintával íródott. A következőkben olvasható, az eredeti írásképet is feltüntetve, a Kosztolányi levél betűhív szövege:

Bpest 1917 febr. 4. / *Kedves szerkesztő kisasszony* – / Minthogy tudom, hogy a / munka sűrűs, sietve küldöm / a verset, melyet nagyon értékesnek / és szépnek találok. A kefelevonatot / kérem kegyeskedjék a *Pesti Napló* / szerkesztőségébe küldeni, ahol a / vasárnapot kivéve, naponta ott / vagyok fél hattól, fél nyolcig. / Tisztelő híve / Kosztolányi Dezső

A *Levelek – Naplók* megjelenése után párbeszéd bontakozott ki a különböző irodalomszemléletek között arról, mennyiben módosíthatják Kosztolányi életművének megítélését a naplók és a levelezés. Szegedy-Maszák Mihály⁹ szerint a kérdést időszerű feltenni, a válasz azonban korántsem lehet egyértelmű. A szövegek nélkülözhetetlen forrásértékkel bírnak az életrajzi

vagy személyiséglélektani vizsgálódás számára. Azonban a tematikus elemző ugyanolyan rangot adhat bármely, Kosztolányitól származó megnyilatkozásnak, így a leveleket akár egy szintre helyezheti a szépirodalmi alkotásokkal. Bár a levél és napló önálló műfajnak is tekinthető, nem feltétlenül és minden esetben érvényes része az irodalom intézményesült rendszerének. Márton László¹⁰ úgy fogalmazott, hogy a levelezés egybegyűjtött kötet formában történt közreadása, a Réz Pál által sajtó alá rendezett módon, egyben kanoizálta is a Kosztolányi Dezső-levelezést. A levelek nem egyszerűen új megvilágításba helyezik Kosztolányi műveit, hanem szerves és lényeges részévé válnak az életműnek. Lengyel András¹¹ célszerűnek tartja a levelezés és a publicisztika nyílt, közvetlen hivatkozásaiból és utalásaiból kiindulni Kosztolányi gondolkodásának azt az alaprétegét kutatva, amely utóbb minden további inspirációt magába vont és saját képére alakított. A levelek összegyűjtése, s egységes értelmezési rendben való fölsorakoztatása egy sor fogódzót önmagában is fölkinál, Kosztolányi önértelmezésének körültagogatására. Szegedy-Maszák Mihály¹² megfogalmazása szerint, bár a levelezés és a naplók töredékességük miatt nehezítik, hogy tanulmányozásuk segítségével jellemzést adjunk Kosztolányi felfogásának módosulásairól, tagadhatatlanul elárulják azt, ami folytonosnak mutatkozik a költő pályafutásában.

Bár a bevezetőben közölt levél egyértelműen nem az irodalmi alkotásként értelmezhető szövegek közé tartozik, több okból mégis jelentős lehet. Értékes dokumentum természetesen, hiszen Kosztolányi színes tintáinak, tollvonásainak emlékét őrzi, szerencsés esetben azonban fontos információkat is nyújthat az irodalomtörténeti kutatás számára. Mindenképpen érdemes azzal a feltevéssel vizsgálni, hogy esetleg eddig ismeretlen életrajzi adalékokkal szolgálhat, vagy olyan tartalmat hordozhat, mely a filológiai kutatást segíti.

A levél címzettje nem nevesített, az azonban egyértelmű, hogy egy kiadvány szerkesztőjéhez intézte. Egy verset küldött mellé, mely azonban csatolva nem maradt fenn. Kosztolányi a levélben jelzett évben csak néhány verset írt, de köztük van a költői életmű egyik jelentős állomása, a *Boldog, szomorú dal*, melyet Rónay László¹³ az egyik legteljesebb, és a költő világszemléletének alakulásáról legtöbbet eláruló önvallomásának nevez. A vers a *Nyugatban*¹⁴ látott napvilágot, melynek fejléce ez idő tájt feltüntetett ugyan egy szerkesztő kisasszonyt, Kaffka Margitot, de a gyakorlat az volt, hogy írásaikat a szerzők Osvát Ernőhöz címezték. Abból pedig, hogy a küldött verset Kosztolányi „*nagyon értékesnek és szépnek*” találja, arra lehet következtetni, hogy talán nem is saját költeményről, hanem fordításról van szó. Levelezésének e korszakából ugyanis nincsen példa arra, hogy saját művét dicsérő jelzőkkel ellátva továbbítsa. Műfordítása is megjelent 1917-ben a *Nyugatban*,¹⁵ de hogy erről lenne szó a levélben, a fentiek miatt szintén kizárt. Gulyás Pál¹⁶ adatgyűjtései szerint, a vizsgált évben még *A Társaság* című lap közölt Kosztolá-

nyi-fordítást. A mű Strindberg *Csöndes idill szombat estén*¹⁷ című alkotása volt, de nem első, hanem utánközlés, az 1914-es *Modern költők*-ben¹⁸ már szerepel. A budapesti és pozsonyi Uri-klubok, a Park-, a Golf-, és a Magyar Unio-klub közösen kiadott hivatalos lapjaként bejegyzett szépirodalmi és kritikai hetilapnak pedig csak férfi szerkesztői voltak: Dobay István és Szénásy Sándor.

A mostanáig lappangó Kosztolányi-levelet a MOL *Családok, testületek, intézmények levéltárai* szekciójában található *Feminista Levéltár* fondjain belül lelték fel, a 6. tételszámot viselő Belföldi levelezés címszó alatt. A fondok¹⁹ a *Feministák Egyesületének* iratait és Szirmay Oszkárénak, az egyesület utolsó elnökének hagyatékát tartalmazzák. A dokumentumokat Szirmay Oszkárné halála után Kallósné Kóbor Noémi író, az egyesület utolsó titkára őrizte, s bízta az Országos Széchényi Könyvtárra, 1958-ban, majd kérésére az anyag egy év múlva átkerült az Országos Levéltárba. Az egyesület irattára a *Levéltári Levéltárak* sorozat 51-es kötetében²⁰ már szerepel, azonban részletes feldolgozása csak 2004-ben kezdődött meg. A Kosztolányi-levél a darabszintű rendezés²¹ folyamán került elő.

A Feministák Egyesülete 1904 és 1949 között működött Magyarországon. Csatlakoztak a Magyar Nőegyesületek Szövetségéhez, a Nőegyesületek Nemzetközi Szövetségéhez,²² a Nők Választójogi Nemzetközi Szövetségéhez (International Women's Suffrage Alliance)²³ és a Nők Nemzetközi Ligája a Békéért és Szabadságért²⁴ nevű szervezethez. Nevüket 1918 decemberében Feministák Pártközi Szövetségére változtatták, majd 1920 végétől ismét a régi elnevezést használták. 1942-ben pacifista magatartásáért betiltották az egyesületet, de illegalitásban tovább működtek. 1946. november 8-án újjáalakulhattak, de rövid működés után, az 561.890/1949/IV/3 BM sz. határozat feloszlatta őket azzal az indoklással, hogy az egyesület célkitűzéseit az alkotmány megvalósítja.²⁵

Susan Zimmermann,²⁶ nőmozgalmakról írt tanulmánykötetében arról ír, hogy azok a nők, akik szerettek volna a társadalomban egyenrangú résztvevőként érvényesülni, felhasználták a különleges történelmi periódusokat arra, hogy a férfiakéval egyenrangú cselekedeteket hajtsanak végre. Néhány híressé vált nő – akik az 1948–49-es honvédhadseregben férfiruhában katonaként szolgáltak – a szerző név szerint is említ.²⁷ Voltak, akik álruhában kiváló haditetteket hajtottak végre, Bányai Júlia elhunyt férje nevében lépett be a hadseregbe és a főhadnagyi rangig vitte, Szilágyi Ida altisztként szolgált, Lebstück Mária a Budai Vár ostromában is részt vett, s a szabadságharc bukása után Aradon raboskodott. Mindezen egyéni próbálkozások a női emancipációra abban a korban történtek, amikor a világ más országaiban már klasszikus értelemben nőmozgalomnak tekinthető kezdeményezések is voltak. A modern nőmozgalmak az Egyesült Államokban kezdődtek, de itt is az egyéni hősiesség volt a kiindulópont. A kezdet a rabszolgaság elleni küzdelem volt, melyben sok nő tevékenyen részt vett, akik azonnal kinyilvánították saját politi-

kai céljaikat is, mint például a választójog elérése, mely követelésüket már az 1789-es philadelphiai kongresszuson²⁸ is hangoztatták. Angliában az 1840-es évek chartista-mozgalma²⁹ fogalmazott meg először női emancipációs törekvéseket. Ezután egyre több jeles liberális értelmiségi vállalta a női választójog képviselését és John Stuart Mill³⁰ 1867-ben petíciót terjesztett a Parlament elé ez ügyben, melyet 1550-en írtak alá.

A XX. század eleji nőmozgalmak küzdelmei – a korabeli, 1916-os Révai Lexikon szócikke alapján – a férfiakéval egyenlő politikai jogok megszerzésére, a tanszabadságnak a nőkre való teljes kiterjesztésére, az összes kereső pályának a nők előtt való megnyitására, a férfiakéval egyenlő munkateljesítmény egyenlő díjazására, a női munkát védő munkavédelmi jogalkotásra és egyenlő jogokra a házasságban irányultak. De egyben küzdöttek általános emberi célokért is, így a nemzetközi békéért és a szociális ellentétek csökkentéséért. Magyarországon a nők politikai jogainak megadását elsőként a Magyarországi Általános Munkáspárt vette föl programjába 1880-ban. Az első nőszervezet pedig az 1900-ban, Gárdos Mariska vezetésével megalakult Nők Asztaltársasága volt. De a legnagyobb ismertségre szert tett magyar szüfrazsett Bedy-Schwimmer Róza volt, aki Glücklich Vilmával kezdeményezte a Feministák Egyesülete létrehozását. Bedy-Schwimmer Róza nemcsak a nőmozgalomban szerzett megbecsülést, a Károlyi-kormány svájci nagykövetnek is kinevezte, 1937-ben pedig Béke Nobel-díjra jelölték. Még egy akkoriban született népköltés³¹ is őrzi a nevét, melynek egy változatát Ottlik Géza is lejegyezi az *Iskola a határon*³² című regényében.

A Feministák Egyesülete folyóiratokat is megjelentetett, 1907–1913 között *A Nő és Társadalom*,³³ 1914-től 1927-ig *A Nő*³⁴ címmel. Ez utóbbi főszerkesztője 1920-ig Bedy-Schwimmer Róza volt. De a *Magyar irodalmi folyóiratok*³⁵ bibliográfiája *A Nő* című folyóirat 1917-es évfolyamának szerzői között nem említi Kosztolányi Dezső nevét. Publikált benne viszont többek közt Ady Endre, Bartók Béla, Balázs Béla, Kernstock Károly és Lukács György is. A lap megtalálható az OSZK gyűjteményében és példányai mikrofilmen tanulmányozhatók. Az 1917-es évfolyam második, február 10-én megjelent számában, a 19. oldalon megjelent egy Kosztolányi-műfordítás. Az évfolyam további számai még ötöt hoznak, 1918-ból pedig egyet. Közülük több is első közlés, és másol nem közölt szövegváltozat. Az 1917. februári számban megjelent műfordítás Eleonora Kalkowska költeményéből készült, s ebben a változatban csak itt fellelhető. Ez is első közlés, az 1914-es *Modern költőkben* még nem szerepel, de az 1921-es kiadásban már igen, de más szövegváltozatban. Feltételezhető volt, hogy esetleg fennmaradt néhány műfordítás kéz-, gépirata vagy kefelevonata. Megkeresésre, a Kosztolányi-levelet fellelő levéltáros, jegyzeteit áttanulmányozva, a *Tárgyi alapon rendezett iratokon* belül, az *Előadások, cikkek kéziratjai, fordítások* elnevezésű tétel iratanyaga között beazonosította a Kalkowska-versfordítás gépiratát. Minden bizonnyal ez a gépirat volt eredeti-

leg a levélhez mellékelve, melyeket most a levéltáros ismét egymás mellé helyezett³⁶.

Eleonore Kalkowska³⁷ lengyel származású, németül író antifasiszta-humanista költő, drámaíró és színész. Apja építész volt, ő pedig a Sorbonne természettudományi karán tanult, majd elvégezte Max Reinhardt színiakadémiáját és a breslaui színházban játszott. 1933-ban a Gestapo letartóztatta, csak a lengyel követség közbenjárására engedték szabadon. Ezután Párizsban és Londonban élt. Művei: *Die Oktave* című verseskötet, az 1916-ban megjelent *Rauch des Ophers*, mely alcíme szerint „Nőkönyv a háborúról”, e kötetben publikálta a Kosztolányi által fordított verset is, és az 1929-ben írt *Josef*, az 1931-ben született *Sein oder nicht sein* és az 1932-ben színpadra is állított *Zeitungnotizen* című drámák.³⁸ A *Nő* című lapban közölt verse először a zürichi *Frauenbestrebungen*-ben jelent meg, innen vette át a *Neues Frauenleben*³⁹ 1916. januári száma. A bécsi folyóirat magyar kapcsolata – „Referentinnen” – az impresszum szerint bizonyos „Rosika Schwimmer aus Budapest” volt. Mindezek azt valószínűsítik, hogy Magyarországon Bedy-Schwimmer Róza fedezte fel a költőnőt és kérte fel Kosztolányit a vers fordítására, amit a költő, a levél tanúsága szerint nemcsak elvállalt, hanem „nagyon értékesnek és szépnek” talált. Olyannyira, hogy később is foglalkozott a művel, melyet a *Modern költők* második kiadására kissé át is fogalmazott.

A műfordítás *A Nő* című folyóiratban és a *Modern költők* kötetben megjelent változatai jelentős eltérést mutatnak. A cím a folyóiratban *Sikoly*,⁴⁰ a kötetben *Vers*⁴¹ (a *Neues Frauenleben*-ben »Aufschrei!«⁴²). A szerző vezetéknévét az első közlés a lengyel eredeti szerint hozza: »Eleonora Kalkowska«, a műfordításkötet pedig magyarosított írásmód szerint: »Eleonora Kalkovszka«. Az első közlés 5-4-15-6 soros versszakai, a fordítás alapjául szolgáló mű versszakbeosztását követik, a másodközlés a 15 soros versszakot több részre tördeli szét, és 4 sort teljesen elhagy, illetve egybevon. A kisebb eltérések mellett – mint más írásjelek használata, szavak egybe-különírása, egy-egy kötőszó elhagyása, magánhangzó-hosszúság megváltoztatása – számos ponton az újabbtól teljesen különböző kifejezéseket használ a régebbi, eddig lappangó fordítás. Az eredeti vers utolsó szakaszának fordítása pedig a *Modern költők*-ből teljesen kimaradt.

A következőkben a vers genetikus szövegközlése olvasható.

Sikoly <Vers>

Eleonora Kalkowska verse <Eleonora Kalkovszka>

Ezt tették velünk s nem kérdeztek minket. <minket,>

Sok ország mondta ki a nagy halált,

De minket meg se kérdeztek <kérdeztek, a láng> s a láng

Kihamvadott, szavunknak <Kihamvadott szívünknek> gyenge lángja
S a gyűlölet az égett, mint a máglya.

Ezt tették velünk s nem kérdeztek minket,
Minthogyha <mint hogyha> ez nem is tartozna ránk
És nem mi lennénk a forrást lehajtó
Örök meder, az élet és az ajtó.

A férfiak nem tudják és nem értik,
Mi ölni <Mi élni> és mi halni idelent.
Ösztön ragadja lázasan a férfit,
Ha életet vesz, életet terem.

Egész mivolta hirtelen, merész tett. <[kimaradt sor]>
Az élet néki olyan, mint a dóm,
Mely készen áll, ragyogva, biztatón. <biztatón.> <[versszak-törés]>
De mi e dómot lassan építettük <építettük,>
Ennen vérünkkel <Ennen-vérünkkel> csendbe szépítettük. <szépítettük,>
Borzongva raktuk össze száz falát,
Míg elkészült, hogy zengve <zúgva> hassa át
Az orgonának roppant szólama. <szólama>
S most látva-látjuk, hogy a mű, az élet,
Amit mi alkottunk, az <Százmilliószor porrá,> semmivé lett.
Mi, asszonyok, már hallgattunk sokáig, <Eddig hallgattunk, de most fájva-fájunk,>
De most elég volt. Most sajogva fájunk. <[kimaradt sor]>
A fájdalom elérte már szájunk <szájunk,>
Kicsordul rajta, szilajon, dühödten <rajta s áradó özönben,>
Szavakká válva <Jajjá változva, a> a világba roppen! <roppen.> <[versszak-törés]>
Fül voltunk eddig, most legyünk a száj,
Szem voltunk eddig, most legyünk a kéz,
Szájjal meg kézzel küzdjünk, <Kézzel, szájjal hirdessük,> sose térjen
E szörnyű korszak vissza és ne vérben
Fulladjanak meg unokáink! <unokáink.>
Ha majd a gyilkos <szörnyű> harc nem öldököl,
Országtól-országig nyúljon kezünk <Országtól-országig nyúlik kezünk,>
S egy végtelen láncban <táncban> ölelkezünk <ölelkezünk,>
Mit össze nem tör férfi <tör – férfi> és ököl.

Mi nők tehetjük ezt meg, senki jobban <[kimaradt versszak]>
Hisz annyi bennünk még az akarat,
A hosszú-hosszú szolgaság alatt
Lassan megérett, amíg lenn a porban
Parancsra vártunk. Ámde ma kirobban
És úgy feszül ki vágyunk most a régvolt
Világ fölé, mint új és tiszta égbolt.

Az Országos Levéltárban most fellelt levél több szempontból relevanciával bírhat Kosztolányi művészetének vizsgálatában. Életművében jelentős helyet foglal el műfordítói tevékenysége, kiváltképp pályája első két évtizedében, mely időszakból a levél is származik. Kosztolányi Dezső sokat és szívesen fordított, s hivatkozva Veres András⁴³ egy megfogalmazására, átültetései úgy hatnak, mintha nem is fordítások, hanem eredeti alkotások volnának. A levél megtalálása által kezdődött kutatás egyrészt több Kosztolányi-műfordítás első közlését és elfeledett szövegváltozatát megtalálta, másrészt dokumentálja Kosztolányi kapcsolatfelvételét a feministákkal. Kosztolányinak a szabadkőműves társaságban való megjelenése jól feltárt, azonban arról, hogy kapcsolatba, sőt munkakapcsolatba került volna női emancipációs törekvésekben résztvevő személyekkel is, ez az első előkerült forrás. A *Nő* című folyóiratban fellelt hét Kosztolányi-műfordítás⁴⁴ filológiai elemzése és a költőnek a nőmozgalommal létrejött hosszú távú együttműködésének vizsgálata további közlemény tárgyául szolgálhat majd.

1 KOSZTOLÁNYI Dezső, *Levelek – Naplók*, egybegyűjtötte, sajtó alá rend. és a jegyzeteket írta RÉZ Pál, Bp., Osiris, 1996.

2 KOSZTOLÁNYI Dezsőné, *Kosztolányi Dezső*, Bp., Révai, 1938; *Babits – Juhász – Kosztolányi levelezése*, sajtó alá rend. és a jegyzeteket írta BELIA György, Bp., Akadémiai, 1959; DÉR Zoltán, *Fecskelány*, Újvidék, Fórum, 1970; DÉR Zoltán, *Ikercsillagok*, Újvidék, Fórum, 1980; VARGHA Balázs, *Jelek, jelképek, jellemek*, Bp., Magvető, 1984; *Tevan Andor levelesládájából*, vál., szerk., a bevezetőt írta és a jegyzeteket készítette VOIT Krisztina, Bp., Gondolat, 1988; *A Kosztolányi-család levelezéséből*, a leveleket válogatta, az előszót, az utószót és a jegyzeteket írta DÉR Zoltán, Szabadka, 1988 (Életjel Könyvek).

3 Irodalomtörténet, Irodalomtörténeti Közlemények.

4 Békés Megyei Levéltár, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára, Magyar Országos Levéltár, Országos Rab-biképző Intézet Könyvtára, Országos Széchenyi Könyvtár, Petőfi Irodalmi Múzeum és magángyűjtők.

5 SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Levél és napló Kosztolányi életművében*, Protestáns Szemle, 1996, 227–237.

6 1921-es és 1923-as keltezésűek.

7 Szlovikné Berényi Márta

8 Ezúton mondunk köszönetet Szlovikné Berényi Mártának a kutatás folyamán tanúsított segítőkészségéért, Magyar Irodalomtörténeti Intézet ELTE BTK.

9 SZEGEDY-MASZÁK, i. m.

10 MÁRTON László, *Színes tinták bölcsessége*, Holmi, 1997, 1315–1327.

11 LENGYEL András, „...Csillogó felületek gyöngyhalásza”, Kosztolányi Dezső nemzettschei „vázgondolatai”, Forrás, 1998, 9.

12 SZEGEDY-MASZÁK, i. m.

13 RÓNAY László, „Ki volt ez a varázsló?”, Kozmosz Könyvek, Bp., 1985.

14 KOSZTOLÁNYI Dezső, *Boldog, szomorú dal*, Nyugat, 1917, 117–118.

15 Algernon Charles SWINBURNE, *Ave atque vale*, ford. KOSZTOLÁNYI Dezső, Nyugat, 1917, 936–942.

16 Magyar írók élete és munkái XVI. kötet, GULYÁS Pál adatgyűjtéséből sajtó alá rend. VICZIÁN János, Bp., Argumentum, MTA Könyvtára, 1995.

17 August STRINDBERG, *Csendes idill szombat estén*, ford. KOSZTOLÁNYI Dezső, A Társaság, 1917, 41, 614.

18 KOSZTOLÁNYI Dezső, *Modern költők*, Bp., Élet, 1914.

19 MOL P 987 SZIRMAY Oszkárné hagyatéka 1886–1959. és MOL P 999 FEMINISTÁK EGYESÜLETE 1904–1959.

20 *Kisebb testületi, egyesületi és intézményi fondok, Repertórium*, összeállította BAKÁCS István, Bp., Magyar Országos Levéltár, 1970, kézirat, (Levéltári leltárak 51).

21 Levéltári szak kifejezés.

22 Alapítva: Washington, 1889.

23 1904-ben vált ki az NNSZ-ből.

24 1915-ben, Hágában alakult.

25 Levéltári iratok alapján, Szlovikné Berényi Márta közlése nyomán.

26 Susan ZIMMERMANN, *Die bessere Hälfte? Frauenbewegungen und Frauenbestrebungen im Ungarn der Habsburgermonarchie 1848 bis 1918*, (Nőmozgalmak és törekvések a Habsburg Monarchia Magyarországon 1848 és 1918 között), Promedia Verlag, Napvilág Kiadó, 1999.

27 Nyári Mari, Csizmárovits Mária, Pfiffner Paulina, Jagello Apollónia, Megyesi Karolina, Viola Anna, Nyári Mari.

28 Philadelphiai Kongresszus: a gyarmatok első kongresszusa, 1774-től ülésezett. 1777-től Konföderációs Kongresszus, 1787–1789 között Szövetségi Alkotmányozó Konvenció.

29 Az angol munkások első olyan mozgalma, mely politikai célokat tűzött ki. 1836-ban ún. népalkotmányban (people's charta) fogalmazták meg programjukat. 1840-ben politikai párttá alakul.

30 John Stuart Mill (1806–1873) a XIX. század egyik legnagyobb hatású gondolkodója, a filozófiában az empirizmus, a politikában a liberalizmus, az etikában az utilitarizmus képviselője volt. Az első filozófus Platón után, aki kiállt a nemek egyenlő gazdasági, politikai, társadalmi bánásmódja mellett. Támogatója volt a nemek egyenlőségének, s úgy gondolta, hogy a biológiai nemnek mint a hivatással kapcsolatos kritériumnak nincs jelentősége.

31 Söprök a pápai utcát, masíroznak a katonák.

A 116 éves barna kislány, a rétes, a pite, a guten appetite, a Bedy-Schwimmer Róza, a három deci szóda, a Bak sör, a Dreher, a budai pipás Péter, a rézköszörű-homorulda, a gőzhomorú-köszörűlde, a briketta seprűje, a borbély, a fodrász, a cipész, a cukrász, a kisfrász, a nagyfrász, a búr, a búr a búrkalappal, a strucc a vastragaccsal mennek a regiment után.

Megkérdezi a kapitány: hová mész te barna kislány?

Mért kérdezi a kapitány, a kapitány? Megyek a szeretőm után.

32 OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, Bp., Magvető, 1959, 135.

33 A feministák Egyesülete és a Nőtisztviselők Országos Egyesülete hivatalos közlönye, megjelent: Budapest, 1907–1913, szerk. BÉDY-SCHWIMMER Róza (1877–1948).

34 Feminista folyóirat, megjelent: Budapest, 1914–1928, szerk. 1914–1920. jún.: BÉDY-SCHWIMMER Róza, 1920. júl.: Z. MÁDAY Margit, 1926. dec.: GLÜCKLICH Vilma, 1927–1928: VÁMBÉRY Melanie.

35 LAKATOS Éva, *Magyar irodalmi folyóiratok*, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 1981.

36 Tehát a levél és a műfordítás gépirata jelenlegi jelzete a következő: MOL P 999 Feministák Egyesülete 29. tétel

37 1883. június 22. Varsó–1937. július 21. Bern

38 *Lexikon Deutschsprachiger Schriftsteller I*, szerk. Günter et al ALBRECHT, VEB Biographisches Institut, Leipzig, 1974, 49–440.; *Deutsches Literatur Lexikon VIII*, szerk. KOSCH, Wilhelm, Francke Verlag, Bern, München, 1981, 856.

39 Az Osztrák Liberális Nőszervezetek (Organ der Freiheitlichen Frauen Österreich) folyóirata, megjelent: Bécs, 1898–1918, főszerkesztő Auguste FICKERT.

40 Eleonora KALKOWSKA, *Sikoly*, ford. KOSZTOLÁNYI Dezső, *A Nő* 1917, 2, 19.

41 Eleonora KALKOWSKA, *Vers*, ford. KOSZTOLÁNYI Dezső = KOSZTOLÁNYI Dezső, *Modern költők, Külföldi antológia a költők arcképével, III, Angolok, olaszok, spanyolok stb.*, tetemesen bővített második kiadás, Bp., Révai, 1921, 261–262.

42 Eleonore KALKOWSKA, *Aufschrei!*, *Neues Frauenleben*, 1916, 1, 1–2.

43 VERES András, A „homo aestheticus” Kosztolányi Dezső vázlatos pályaképe, *Literatura*, 2004, 3–4, 293–307.

44 A versek szerzői és címük a folyóiratban megjelent formában: Eleonora Kalkowska: *Sikoly*, Thu-Fu: *Indul a század, A fiatal hadiasszony*, Li-tai-pe: *Az átkozott háború*, Ludwig Fulda: *„Semmi jelentős”*, W. N. Ewer: *Öt lélek*, Rainer Maria Rilke: *Egy nőről*